

KURTULUŞ SAVAŞ'INDA SAVAŞ SANAYİİ

SÜREYYA HAMİ ŞEHİDOĞLU

Anadolu'da askerî fabrikaların kuruluş tarihi, Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesi ve Bağımsızlık Savaşı'na girişilmesiyle başlar. Bu savaşın başarılması için Anadolu'da silâh onarımı ve savaş gereçleri yapımı işine gereken önem verilmiş, biri Doğu diğeri Batı'da olmak üzere başlıca iki yerde bu sanayi kurulmuştur.

A) DOĞU CEPHESİNDE

Bağımsızlık Savaşı'nda Doğu Cephesi'ndeki birliklerden zanaatkâr askerler kamacı ve tüfekçiler toplanarak Erzurum'da silâh onarımı yapmak üzere bir işocağı meydana getirilmiştir.

Bu kuruluş 1923 yılında Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanarak adı "Erzurum Silâh Fabrikası" olmuştur. (İleride geniş bilgi verilecektir).

B) BATI CEPHESİNDE

Kurtuluş Savaşı'nda silâh onarımı ve gereçlerin yenilenme işleri Eskişehir, Ankara ve Keskin'de bulunuyordu.

1 — Eskişehir Silâh Tamirhanesi (Onarımevi):

Batı Cephesi'nde ilk olarak 1920 yılında Eskişehir Demiryolları Atölyesi'nde top onarım işlerine başlanılmıştır. Atölyede Topçu Binbaşı Mümtaz, Yüzbaşı Mehmet Nuri, Sanayi Teğmeni Halil Rifat, Top Usta-başısı Ahmet ve Top Montaj Şefi Tunalı Ali bulunuyorlardı. Bunlardan Teğmen Halil Rifat, Ustabaşı Ahmet ve Ali Efendiler işgal altındaki Top-hane Fabrikalarından çıkarıp kaçırdıkları gereç ve top yapımı resimlerini beraberlerinde getirmişlerdi. İstanbul'dan, top onarımında uzman ustalar-dan Yüzbaşı Arap Hasan, Nişangâhçı İbrahim, Kazancı Ahmet, Tornacı Fazlı, Topçu Ustası Nazım'ın da gelmesi ile onarımevinin çalışma kapasitesi artmıştır.

Onarımevinin bir yıl süren çalışması süresince çeşitli çaptaki topların kama ve nişangâhları yeniden yapılmış ayrıca birçok top onarılıp, değiştirilerek cepheye gönderilmiştir.

Bu arada atölyenin artan işlerine mevcut tesisat yetmediğinden Adapazarı Araba Fabrikası'ndan sökülen tezgâhlar da katılarak büyükçe bir silâh tamirhanesine kavuşulmuştu. Sonradan Eskişehir Silâh Onarım-evi'nin cephe gerisine alınması zorunlu olmuştur.

2 — Keskin Fişek Yapımevi:

Sakarya Savaşı sırasında görülen lüzum üzerine fişek dönüşüm ve yapımına Keskin'de geçilmesi uygun görülmüş, getirilen araç ve gereçler ile yapımevi çalıştırılmıştır. Büyük zorluklarla meydana getirilen bu kuruluş da gece gündüz çalışarak günde elli bin piyade tüfeği onarım ve dönüşümü yapılmış, Kurtuluş Savaşı'nın cephane gereksinimi büyük ölçüde karşılanmıştır. Keskin Fişek Yapımevi'ne yine döneceğiz.

3 — Ankara Yapımevi:

Ankara'da ilk silâh onarım evi 1920 yılında istasyon yöresinde var olan bir onarım atölyesi sonradan Sanayi Binbaşısı Hüsrev, Sanayi Teğmeni Halil Rifat Beyler tarafından tüfek onarımı yapılmak üzere geliştirilmiştir.

Tüfek değişimi (tadilâtı), makineli tüfek onarımı ve kasatura yapılması zorunluluğu karşısında var olan araçlar ve zanaatkârların Anadolu'ya kaçırılmasına kadar kısmen Adapazarı, kısmen Ankara yöresi fabrikalarından sağlanan bazı tezgâhlar mevcuda katılarak tüfek onarımı ve kasatura yapım işine başlanılmıştır.

1920 yılı Aralık ayında İstanbul'dan gelen uzman elemanların onarım evine katılmaları üzerine faaliyet bir kat daha artırılmıştır.

1921 yılı Ocak ayında Ankara'da Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü kurulması ve başına Topçu Albay Asım Bey'in atanmasıyla silâh onarımı ve cephane yapımı tek yönetim altında birleştirilerek tamirhanelerin gelişim ve düzeni sağlanmış oluyordu.

Eskişehir'deki top onarım evinin çalışmasının sona ermesi üzerine buranın işlevi Ankara Onarım evi'ne dönüşmüş böylece Ankara'da top ve tüfek bölümlerini içeren silâh tamirhanesi ve bir topçu mühimmat bölümü ile marangozhaneden oluşan askerî fabrikalar meydana gelmiştir.

Ankara'daki bu yapımevlerinden başka Kurtuluş Savaşı'nın gösterdiği gereksinim üzerine Kayseri'de, Konya'da küçük çapta geçici onarım evleri açıldı.

Kurtuluş Savaşı bitince, Ankara ve Erzurum yapım ve onarımlarına, Halkapınar, Bakırköy barut, Kırkağaç topa Zeytinburnu ve Tophane Fabrikaları katılmış ve sonradan çıkarılan bir yasayla hepsi M.K.E. adı altında toplanmıştır. Bütün bunlarla birlikte İstanbul'da bulunan Osmanlı, İngiliz, Fransız silâh ve gereç depoları kahraman yiğitlerimiz (çoğu Karadenizli) tarafından soyularak İnebolu'ya kaçırılmıştır. Oradan kadınlarımız, donma pahasına kağı arabaları ile Ankara Tandoğan Meydanı'na yığılmışlardır.

4 — Konya Yapımevi:

Arslanlı Kışla'da bulunan yapımevinde kılıç, kama, süngü, bıçak, kesici âletler ve silâhlar yapılıyordu. Bunlar bekletilmeden cepheye yollanıyordu. Taşıt gereci olarak da Alman markalı eski otomobiller kullanılıyordu.

Yapımevi'nin Müdürü Binbaşı Ali Bey'le, buyruğunda 200-300 kişi çalışıyordu. Özel giysileri olmadığından, asker oldukları hâlde eski püskü giysiler içindeydiler.

Ustabaşlarından Konyalı Tayyip Çavuş, Torna Ustabaşısı Süleyman Polat, Kalenderin Mevlüt Ağa, Ereğlili Ali Usta, Mustallı Demiröz saygı ile anılacak kişilerdir.

Ayrıca Ali Bey'in yardımcısı sonradan Konya Ortaokulu'nda Fransızca Öğretmenliği yapan Nuri Bey'i de rahmetle anıyoruz.

Arslanlı Kışlası'nda ayrıca barut da yapılıyordu.

Bugün Başkâtip adıyla anılan yerde Nalbant Okulu bulunuyordu. Burada nal yapıldığı gibi nalbant ustası da yetiştiriliyordu.

Bu okulu Gazi Mustafa Kemal o günlerde Sovyet Büyükelçisi Aralov'la birlikte teftiş etmişlerdir. Aralov anılarında şöyle diyor:*

“MUSTAFA KEMAL bana dönerek:

— Şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız, dedi. Kalkıp bir başka okula, nalbantlık okuluna gideceğiz! Oraya gitmeğe söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor. Şimdi size meseleyi anlatacağım.

* S. İ. ARALOV; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları (Çeviren: Hasan Âli Ediz), Burçak Yayınevi, İst., 1967, s. 107.

Nalbantlık Okulu nedir? Mustafa Kemal, heyecanla bunu anlatmağa başladı. O devirde Anadolu'da, Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları, Rum, Ermeni gibi sanatkârlar nallyyorlarmış. Şimdi Rumlar Türklerle savaş hâlinde idiler. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmamıştı. Kötü, cahil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında, orduda, kısa süreli nalbantlık kursları açılmıştı.

Okul binası nal biçiminde idi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atölyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil ediyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı. Okulun duvarları şu sözlerle örülmüştü: "Çalışanları Tanrı sever!", "Çalışmak ibadettir!", "İlkin çekic ve alinteri, sonra eğlence", "İşçinin teri kutsaldır."

Okulun avlusunda bizim için bir baraka kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın, benim ve Abilov'un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü bir yüzbaşı oldu. Yüzbaşı konuşmasında, okulun ordu için özellikle ordunun süvari birlikleri için bilgili, tecrübeli nalbantlar yetiştirdiğini söyledi. Bugün, ilk defa olarak otuz öğrenci mezun oluyordu.

Daha sonra, Batı Cephesi Levazım Müdürü Kâzım Bey konuştu. Kâzım Bey, Menşevikler zamanında Türkiye'nin Gürcistan Elçiliğini yapmıştı. Kâzım Bey ordu levazımınca okulun tarihçesinden söz etti ve okula şeref veren misafirlere teşekkür etti.

Sonra Mustafa Kemal söz aldı. Mustafa Kemal eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki derin ayrımlardan söz etti, eski Padişah idaresinin emeği küçümsediğini, her şeyi hazır olarak Batı'dan aldığını, halkta çalışma sevgisini geliştirmeye süflî bir iş saydığını anlattı. Misal olarak da Osmanlı padişahlarından birinin, atını Türk nalbandının değil de Avusturyalı bir nalbandın nallamasını istediğini söyledi.

Okul görüldükten sonra, söz bana, daha sonra da Abilov'a verildi. Konuşmamda nalbantlık okulunun, bağımsızlığını işleyen ve İtilaf Devletleri'ne boyun eğmeyen yeni Türkiye'yi sembolize ettiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bu işi yapmağa biz çağrıldık. Bizim Sovyet geleneklerine göre, her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum. Öğrencilerden birine, "Senin nalladığın at, soylu Türk ordusu ile birlikte İstanbul'a giren at olsun" dileğinde bulundum. Bir başka öğrenciye de "Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir'e giren ilk at ol-

sun!” dileğini tekrarladım. Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı.”

Keskin Fişek Fabrikası

Keskin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Yozgat ayaklanmasının bastırılmasında özellikle Sakarya Savaşı sırasında büyük görevler üstlendi ve başarıldı.

Keskin Belediye Eski Başkanı Mehmet Erkanlı’dan aldığım bilgiyi özetle aktarıyorum:

“1920 yılı içerisinde, konumu gereği dış tehlikeden uzak bir yerde ordunun fişek gereksinimini karşılayacak bir fabrikanın kurulması öngörülüyordu. Bu özelliği kapsayan yer ise Kırşehir’di. O zamanlar Kırşehir yolu Keskin’den geçirdi. Fabrikanın yer v.b. durumlarını araştırma, kurma gibi görevlerle yüklü kurul Keskin’e geldi.

Yarbay Akif, Binbaşı Seyfi Beylerden oluşan görevliler amaçlarını belirtince, Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Keskin Şubesi mensupları; Müftü Sadık (Cönger), Hakkı (Erkanlı), Tevfik (Ceritoğlu), Mehmet (Kavlak), Kâmil (Hatiboğlu) bu fabrikanın Keskin’de kurulması için ısrar ettiler.

Fabrikanın gereksinimi olan her türlü maddî katkıyı sağlayacaklarını, usta, işçi v.b. gibi konularda yardımcı olacaklarını belirttiler.

Ayrıca fabrika için gerekli araçların getirilmesi işini yüklediler.

Evvelce Millî Savunma Bakanlığı’nca yaptırılmış, depo olarak da kullanılan büyük bir bina vardı, buranın değiştirilerek amaca uygun duruma getirilmesi önerisi olumlu sonuç verdi.

Ayrıca Ankara’dan gelen personelin kalacağı evler de bulunup, görevli kişiler yerleştirileceklerdi.”

Bu arada şöyle bir anımı da belirteyim diyor Erkanlı: “Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra yenen devletlerden İngiliz ve Fransızlar güya Türk tarımına yardımcı olsun diye bir harman makinesi getirip ilçeye yakın birkaç köyde gösteri yaptıktan sonra makineyi alıp gittiler. Fakat bunu işletecek, çevirecek lokomotif motorunu bıraktılar.

Müdafaa-i Hukuk Üyeleri bu makineyi kurula verdiler, Fransız ve İngiliz ekipleri sonradan bunu götürmek istemişlerse de halkın karşı koymasınca sonucu fişek fabrikasında bırakılmıştır.”

Konuya ilişkin başkomutanlık buyruğunu aşağıya koyuyoruz.

VESİKA-NO. 1344

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Müdafaa-i Milliye Vekâleti

Harş Encümeni

Adet

18

Keskin ve Kırşehir'de kurulacak satın alma komisyonlarının faaliyetlerine dair Başkomutanlık emri.

BAŞKUMANDANLIK EMRİ

Numara: 3

1. 23/1/38 tarih ve bir numaralı Başkumandanlık emrindeki şerait-i umumiye-göre teşekkül ve ifa-yı vazife etmek üzere Keskin ve Kırşehir'de dahi mahallin en büyük âmir-i mülkilerinin taht-ı riyasetinde birer mübayaa komisyonu teşkil edilecektir.

2. Milliye Vekâleti Celilesi Kırşehir Komisyonu'na haftada yirmibin lira, Keskin Komisyonu'na haftada onbin lira tediye edecektir.

3. Komisyonlar arpa, buğday, dakik peşin para ile mübayaa ederek ücretli ve-sait-i nakliye ile Yahşihan askeri medharına teslimat yapacaklardır. Mübayaa olu-nacak zahirenin nispetini Müdafaa-i Milliye tayin ve komisyonlara tebliğ eder.

4. Komisyonlar bir numaralı emrin on beşinci maddesi mucibince Müdafaa-i Milliye'ye rapor vereceklerdir.

5. Mübayaa ve sevkiyatta azamî faaliyet ve sürat-i iraedden komisyonlar me-suldür.

6. 14/2/38 tarih ve 3 numaralı olan işbu emir Müdafaa-i Milliye, Maliye Ve-kâletleriyle, Kırşehir Mutasarrıflığı'na, Ankara Vilâyeti'ne, Keskin Kaymakamlı-ğı'na ve beray-ı malûmat Dahiliye Vekâleti'ne verilmiştir.

Harş Encümeni: Numara- 18

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

BAŞKUMANDAN

M. KEMAL

Dolaş No. 23

Göz No. 3

Dosya No. 8

Klasör No. 1386

Erzurum Silâh Fabrikası

Erzurum Silâh Fabrikası'nın bulunduğu yere İşocağı Toplu Kışlası da denir. Fabrikanın bulunduğu yer Firdevs-Oğulları'na ait bir tarladır. Orduya bağışlandığı için Firdevsoğlu Kışlası diye anılmıştır.

Kışlanın yapılmasına Erzurum Valisi Müşir Mustafa Paşa'nın (1869-1870) zamanında başlanmış, adı geçenin ikinci valiliğinde tamamlanmıştır (1873). İlk defa kışlada Liva Sahra Topçusu oturmuş, 1877-1878 Savaşı'nda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın karargâhı olmuştur.

Kışlanın yeni katılımlarla genişlemesi yine Mustafa Paşa'nın üçüncü kez valiliği zamanında olmuştur. Ayrıca bugünkü konum, zamanında yapılan ilâveler sonucudur.

1918 yılı Kâzım Karabekir tarafından girilen Doğu harekâtı sonucu, Gümrü ve Kars Onarımevlerinden alınan makine ve tezgâhlar Erzurum'a getirilerek kışlanın bir köşesinde çekirdek bir atölye oluşturulmuştur. Ve adına İşocağı denilmiştir.

Tek Müdür Yarbay Şükrü Bey'dir. Doğu Cephesi'nde askerî birliklerdeki tüfekçi, kamacı, tornacı, çarkçı, saraç, marangoz ve çeşitli silâh onarımcılar ve ustalar işocağı kadrosunda alınarak çalışma dönemine girmişlerdir.

İlk çalışmalarda bir taraftan silâh onarımı yapılırken diğer taraftan da mermi gereksinimini karşılamak için bol sayıda var olan fişekler değiştirilerek Türk silâhlarına uydurulmuş, atölyeye alınan kadınlar ordunun çorap, eldiven, başlık v.b. giyim eşyasını gidermek amacıyla çalıştırılmış, bir de saraçhane kurulmuştur.

Kuruluşun, Kurtuluş Savaşımız'daki desteği büyük olmuştur.

Doğu Anadolu bölgesinde Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yetim ve kimsesiz kalan çocuklar 1919'da Kâzım Karabekir Paşa tarafından toplatılarak, İşocağı'nda açılan Çırac Okulu'na alınmışlardır. Çocukların çoku-

ğu nedeniyle artanlar Yoncalık Kışlası'ndaki yatılı (Darül-iytam) Okulu'na verilmiştir. İkinci Müdür Edip Bey ölmüş (1920), üçüncü Topçu Yarbay Salih Bey döneminde Erzurum İşocağı, Askerî Fabrikalar buyruğuna verilmiştir.

1922 yılında yeni bir gelişim ve onarım dönemi yaşanmıştır. Ocak, Yarbay Şevki Bey'in müdürlüğü döneminde çarkhane, tüfekhane, dürbühane, marangozhane, kimyahane, hartuç ve mühimmat bölümleri açılarak daha geniş bir gereksinimi karşılama dönemine girmiştir.

Bu bölümdeki bilgileri aldığım değerli hocam Tahsin Aşıroğlu'nu rahmetle anıyorum.

KAYNAKLAR:

- 1 — M.K.E. Genel Müdürlüğü
- 2 — Erzurum Lisesi Tarih Öğretmeni Tahsin Aşıroğlu'nun notları
- 3 — Keskin Belediye eski Başkanı Mehmet Erkanlı'nın notları
- 4 — S.İ. ARALOV: Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları (Çeviren Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İst. 1967, S. 107